

3. Чаркіна Анастасія Олегівна, аспірантка КНУ імені Тараса Шевченка.
4. Штирліна Антоніна Анатоліївна, аспірантка КНУ імені Тараса Шевченка.

Почесні академіки

1. Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України ФІЛАРЕТ (Денисенко).
2. Перший Президент України КРАВЧУК Леонід Макарович.

Виступ академіка АПН Ткаченка В.М. «Україна на марші: в пошуку ідентичності»

Динаміка суспільного розвитку, згідно моделі Арнольда Тойнбі, визначається формулою «виклик — відповідь». У разі знаходження правильної відповіді на виклик часу, суспільство переходить на новий (вищий) щабель розвитку. Коли ж відповідь виявляється неадекватною, то суспільство деградує.

Що ж забезпечує успіх у знаходженні адекватної відповіді? Лише опора на науковий аналіз минулого, або іншими словами: успіх справи забезпечує високий рівень напруги між набутим досвідом і горизонтом очікувань. Незнання минулого призводить до фантастичних сподівань, а вслід за ними — до глибоких розчарувань.

Кожен із присутніх в цьому залі політологів має віддавати собі звіт у тому, що рано чи пізно (в тій чи іншій аудиторії) йому буде задано запитання: «А де ви раніше були? Чому не попередили про ризики й загрози?». Бо саме в цьому й є наше покликання: «застерегти — значить убезпечити». В цьому є й наш громадський обов'язок — внести свій посильний вклад у справу зміцнення безпеки нашої Батьківщини.

Саме у цій площині як ніде пролягає змичка наукової інтелігенції і влади, бо забезпечення територіальної цілісності й непорушності кордонів є тією «червоною лінією», за яку не дано заступити нікому. І йдеться тут не про те, що наука має «лягти» під чиновника, а про їхню взаємну відповідальність за долю майбутніх поколінь.

Чи сприймає влада взаємини з науковою інтелігенцією на засадах партнерства і взаємної відповідальності? Це залежить від багатьох факторів, в тому числі й політичної культури обох сторін.

Так, дослідникам відома фраза Володимира Леніна про буржуазних інтелігентів: «На деле это не мозг [нации], а говно». Ця фраза зустрічається в листі Леніна до Горького, відправленого 15 вересня 1919 року до Петрограду. Безпосереднім приводом такої злої реакції Леніна був виступ Володими-

ра Короленка на захист інтересів українських селян, що повстали проти політики продрозверстки. На думку Леніна таким як Короленко «не грех посидеть недельки в тюрьме, если это надо сделать для предупреждения заговоров (вроде Красной Горки) и гибели десятков тысяч... Интеллектуальные силы рабочих и крестьян растут и крепнут в борьбе за свержение буржуазии и ее пособников, интеллигентиков, лакеев капитала, мнящих себя мозгом нации. На деле это не мозг, а говно. «Интеллектуальным силам», желающим нести науку народу (а не прислужничать капиталу), мы платим жалование выше среднего. Это факт. Мы их бережем».

Отак ми й жили за радянської влади — «за жалування вище середнього»? Та чи не втратили ми при тому право первородства «сіль землі й еліта нації» за миску сочевичної баланди? А на сьогоднішній день уже й про жалування «вище середнього» доводиться забувати. А тим часом життя повсякденно доводить, що коли ти не займаєшся політикою, то політика рано чи пізно займеться тобою. Отже — вихід один: має відбутися більш тісна зустріч національної інтелігенції і влади в Україні. Виклик часу невідворотно диктує: ми маємо взяти на себе відповідальність за все те, що відбувається нині в Україні, зокрема на її кордонах?

Ось тут і маємо визнати, що не все так просто й однозначно. Шлях до набуття ідентичності (а надто — до національної ідентичності!) є довгим і звивистим. Однак кожен шлях розпочинається з першого кроку. Хтось зробив уже декілька кроків, хтось ще вагається. Знову ж таки — багато що залежить від веління часу: «кожному свій час і своя пора»! Та коли брати відповідальність на себе, а не шукати виправдання своїй бездіяльності, то все упирається в мотивацію — у внутрішню настанову кожного з нас. А тут можуть бути й одні приклади, й інші.

Пошлюсь на власний досвід. Так, відразу ж після референдуму про незалежність України в грудні 1991 року, вражений надзвичайною ейфорією громадян України, я спробував на шпальтах газети «Демократична Україна» (колишня «Радянська Україна») застерегти людей проти невинуватих очікувань. Дозволю собі вдатися до широкого цитування, щоб не виривати фраз із контексту: «Звичайно, через певні обставини, як це часто бувало у світі, політики можуть проголосити «найпередовішу» демократію, але згодом усе-таки життя візьме своє і всі, зрештою, зрозуміють, що така демократія нам «не по кишені». Таке підґрунтя у вигляді громадянського суспільства власників ще треба створити. Коли ж соціальні реформи у цьому напрямі й далі будуть половинчасті і непослідовні, то, помножені на втому і масовий вичікувальний фаталізм одних людей і фанатизм інших, ці хисткі кроки викликатимуть неминучу небезпеку маневрування між демократією і диктатурою. Врешті-решт,

ситуація приведе до нестійкого режиму, який завдяки уругвайському письменнику Едуардо Галькано, вже зажив собі назву «демократура».

Чи є необхідність пояснювати, що так і сталося?

Однак таке трактування подій тодішній редактор газети сприйняв не відразу й відмовився статтю друкувати. Довелося умовляти: давайте почекаємо тиждень-другий, а там надрукуємо матеріал перед Різдом із підзаголовком «ворожіння на демократію». Буде наче по Гоголю — чи то насправді, чи жартома.

Так само не сприйняв редактор і ще одного пасажу, що стосувався безпосередньо нового президента — Леоніда Кравчука. Зважаючи на присутність шановного гостя на нашому зібранні, процитую і цей уривок без жодних купюр: «І в тому, що Росія вибрала президентом Б.Єльцина, а Україна — Л.Кравчука, і обох у першому ж турі, можна вбачати занепокоєність громадськості перед можливою катастрофою суспільного розпаду. Їм обом надана можливість скористатися шансом соціальних реформаторів. От тільки часу в них обмаль: соціальна психологія стверджує (а до науки час уже ставитися серйозно), що коли перша хвиля реформаторів [Горбачова] зволікала перебудову протягом п'яти років, не поліпшивши рівень життя, а лише занапастивши його, то друга хвиля реформаторів може розраховувати лише на третину змарнованого попередниками часу. Тобто, і Єльцин, і Кравчук, можуть розраховувати на терпіння народу протягом півтора року. В кращому випадку».

І з цього приводу теж довелося пояснювати редактору, що жодний, навіть суперхаризматичний лідер нічого не вдіє, коли суспільство не визріло, коли люди не готові докорінно змінювати стиль життя, бо для цього немаж необхідних навичок. Для їх набуття потрібна зміна 2—3 поколінь.

Врешті-решт статтю було опубліковано, ніякої революції, зрозуміла річ, вона не зробила, життя пішло своїм руслом, і от 25 років після проголошення незалежності ми «маємо те, що маємо». Тобто — маємо олігархічну «демократуру». Єдина втіха — те, що ніхто мені не закине: «А де ви раніше були?». Я зробив те, що має робити кожен сумлінний дослідник — застерегти про ризики.

Однак мова не про це. Головне у цій притчі те, що з перших днів незалежності України намітилися зміни у взаємовідносинах між владою й інтелігенцією. Так, наприклад, з боку Адміністрації Президента України щодо мене не було вжито жодних каральних акцій (хоч деякі мої колеги пророкували, що мені ця публікація дорого обійдеться!). Більше того — я продовжував публікуватись і мене згодом запросили на роботу в Адміністрацію Президента — в прогнозно-аналітичну службу. Отже — уже тоді намітилась зацікавленість влади до альтернативних суджень,

висловлюваних науковцями. І це стало ознакою нового часу в історії України.

Далі — більше. Василь Григорович Кремінь буквально за руку увів мене 1996 року в команду Леоніда Кучми. Показова сама назва нашої першої книги — «Україна: альтернативи поступу». А невдовзі з'явилася ще одна — «Україна: шлях до себе». Тішу себе думкою, що наші наукові розвідки передували появі справді знаменитої книги за авторством Леоніда Кучми: «Україна — не Росія».

Слід визнати — це був справді золотий час для аналітиків, які опрацьовували українську національну ідею. На жаль, подальші президенти вже не потребували аналітиків, як не потребували й альтернативної точки зору. Гірше того — суспільну думку, а надто ідентичність українства, стали відтоді тоді формувати карнавальні персонажі Верки Сердючки чи Зелінського з їх низькопробною «ржачкою». Мабуть правий був Гегель, коли говорив про «іронію історії»: все повторюється — спершу як трагедія, а згодом — зводиться до фарсу, до оперетки.

Однак — сьогодні не до жартів. Порядок денний, злобу дня наших сучасників визначає нині агресія Росії проти України. Заяви російської сторони про нібито викриття нею 7—8 серпня 2016 року підготовку терористичних актів аж надто вже нагадують провокацію фашистської Німеччини у Глейвіце напередодні розв'язання Другої світової війни.

А як інакше слід трактувати заяви Кремля, що російський флот проведе «воєнні ігри» в Чорному морі, розверне в Криму зенітні ракетні системи великої і середньої дальності С-400 «Тріумф», а також проведе додаткові військові навчання біля кордонів України? Хіба не про це засвідчує розміщення Росією близько 40 тисяч військовослужбовців з приданими їм танками, бронетранспортерами і авіаційними формуваннями? Хіба не можуть бути підтягнуті ще й військові частини з тилових районів?

Не стану нагнітати напруження: наміри Москви поки не очевидні: це може бути й брязкання зброєю, а може бути й прелюдія до розгортання повномасштабних воєнних дій проти України. Хоча, як стверджують аналітики, до вторгнення може й не дійти. По-перше, для окупації України в Росії не вистачить людей, а українська армія довела, що може успішно стримувати агресора. По-друге, такий крок посилить санкції Євросоюзу і США, активізує діяльність НАТО.

Чуються в Москві й більш тверезі голоси. Як висловився директор Московського Центру Карнегі Дмитро Тренін, від президента Порошенка не варто чекати поступок в плані суверенітету й територіальної цілісності України. І саме тому для нього найкращим вирішенням поки що залишається в'яло текучий стан конфлікту.

Слід зважати й на те, що Росія працює на межі своїх сил і можливостей: тут і забезпечення ресурсами сепаратистів Донбасу; і ведення бойових дій у Сирії; і спроби подолати економічну рецесію, посилену санкціями Заходу. Складається враження, що Путін намагається знайти шлях швидкого завершення розв'язаної ним же війни проти України, навіть коли для цього буде потрібно ув'язатися в нові воєнні авантюри.

Не виключено, що коли Путіним не буде знайдено політичного чи дипломатичного вирішення проблеми, то у якийсь момент російська еліта може вдатися до власної версії «кнопки перезавантаження», відсторонивши Путіна від влади, звинувативши його у фіаско на Україні і запропонувавши свій варіант «нормалізації» відносин з Україною, Європою і США. Щоправда, поки що не зрозуміло, чи зуміє російська еліта, чиї статки серйозно постраждали внаслідок тупикової ситуації, продемонструвати таку ж затятість, яку демонструє Путін.

Які ж висновки має зробити Україна? Насамперед — довести свою здатність консолідувати суспільство перед викликом зовнішньої загрози. І тут у повний зріст перед нами постає питання про вклад науковців-політологів у справу консолідації, мобілізації сил, таланту і ресурсів нашого народу для забезпечення безпеки і обороноздатності нашої Батьківщини.

Поставимо до себе питання з усією принциповістю: чи передбачали ми вірогідність російського вторгнення в Україну? Не буду стверджувати як цю проблему було трактовано по каналах спецслужб України — це питання досить делікатне для будь-якої країни світу. Можливо, що якісь сигнали у верхні ешелони влади й поступали.

А тому винесемо питання в іншу площину: наскільки громадяни України були підготовлені до такого варіанту розвитку подій? Відповідь напрошується сама собою — жодної готовності до агресії з боку Росії на рівні широких народних мас не було. Думаю — не в останню чергу тому, що український державний апарат, армія та спецслужби були просякнуті російською агентурою. То ж не дивно, що Революція гідності поклала край цьому кримінальному запроданському режиму.

Але від того проблеми національної ідентичності України не вирішаться самі собою. Для організації громадянської демократичної освіти, для забезпечення проблеми патріотичного виховання — потрібен час, терпіння, настирлива праця і цілеспрямоване використання наявних ресурсів, створення широкої мережі політичної освіти. І тут роль національної інтелігенції неможливо перебільшити.

Ми надто довго йшли вперед із головою, повернутою назад — до нашої історії, з її непростими проблемами, поділяючи спільну славу дідів-прадідів і спокутуючи гріхи минувшини. Нині ми маємо змістити акценти —

у все більшій мірі бачити поперед себе більш широкий горизонт можливостей, перейматися новим проектом майбутнього. Але при тому усвідомлювати і всю суму можливих ризиків та загроз нашому майбуттю. Так живе увесь цивілізований світ, так маємо навчитися жити й ми.

Однак у сферу науки потрібно вкладати немалі кошти, які слід розглядати як ресурс у підвищення рівня обороноздатності країни. Помилуються ті, що акцентують увагу на збільшенні кількості танків і гармат. У остаточному підсумку долю країни, її майбуття вирішують люди. Як у свій час зазначив італійський белетрист Массимо де Адзельйо, «Ми створили Італію, тепер залишилось створити італійців».

Так і в Україні — має утворитися держава-нація як громадянський феномен людей, об'єднаних спільністю історичної долі. Не в останню чергу — усвідомленням спільної загрози самому нашому існуванню. Взяти хоча б таку загрозу як феномен «гібридної війни».

Хочеться навести наочний приклад. У 2004 році на замовлення НАТО було проведено дослідження Multipli Futures — спроба отримати уявлення про те, чого у найближчому майбутньому можна чекати у сфері міжнародної безпеки. Акцентую увагу на такому: над дослідженням працювало понад вісім тисяч науковців, військових і політиків. В остаточному підсумку дослідники дійшли декількох важливих висновків і прогнозів, які згодом стали збуватися.

Один із них зводився до того, що у XXI ст. замість утвердження нового світового порядку будуть нарощуватися елементи хаосу. Більше того — є велика ймовірність повернення до політики XIX ст., коли сильні держави будуть нав'язувати свою волю слабким державам. Чи ж не в цьому причина провалу Будапештських домовленостей 1994 року щодо гарантії недоторканості кордонів України?

Другий висновок: країни, які пролягатимуть по лінії геополітичних розломів, не матимуть широкої можливості самостійно обирати свою долю, бо вони будуть затиснуті між російською сферою впливу, з одного боку, і європейською — з іншого. Коли раніше лінія розлому пролягала через Польщу, Чехословаччину, Угорщину та Румунію, то нині вона змістилася на схід і пролягає через Україну, Білорусь, Молдову і Грузію.

Третій висновок дослідження експертів НАТО 2004 р. стосувалося прогнозу щодо самого способу ведення воєнних дій. Йшлося про так звану hybrid warfare, гібридну війну, що стає помісся класичного ведення війни країною-агресором з використанням нерегулярних збройних формувань, набраних із груп місцевого населення. Вся брудна робота покладається на плечі недержавних формувань.

Знову звертаюся до політологів — чи в Україні був піднятий дискурс навколо вірогідності «гібридної війни» проти України? Я про такий не чув. Зате ще рік тому звідусіль мені радили змінити назву монографії «Росія: ідентичність агресора». Мовляв, хіба ж можна говорити про Росію як про агресора? А це означає, що психології «меншого брата» ми все ще ніяк не позбудемося! А Росія тим часом позиціонує себе «миротворцем» на Донбасі?

Ніби й не було виступу начальника Генерального штабу ЗС Росії генерала армії Валерія Герасимова на зборах Академії воєнних наук у лютому 2013 року. Ще за рік до операції в Криму Герасимов проголошував: «Війни уже не оголошуються, а розпочавшись — йдуть не по звичному шаблону... Уповні благополучна держава за якісь місяці і навіть дні може перетворитися в арену жорстокої збройної боротьби, стати жертвою іноземної інтервенції, бути поглинутою хаосом, гуманітарною катастрофою й громадянською війною».

Завдання Росії на перспективу ставилось генералом в такий спосіб: «Акцент використовуваних методів протиборств зміщується в сторону широкого застосування політичних, економічних інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, що реалізуються із заділом протестного потенціалу населення. Все це доповнюється військовими заходами прихованого характеру, в тому числі реалізацією заходів інформаційного протиборства та діями сил спеціальних операцій. До відкритого застосування сили часто-густо під виглядом миротворчої діяльності й кризового реагування вдаються лише на якомусь етапі, в основному для досягнення остаточного успіху в конфлікті».

Подальші події показали, що слова генерала не розходяться з агресивними діями Росії щодо України. Розпочавши гібридну війну проти України, Москва поставила під сумнів все, що західне суспільство вибудовувало впродовж довгих десятиліть і на що опирається європейська безпека. Насторожує й те, що до гібридного методу ведення війни Росія додала пониження порогу готовності застосувати ядерну зброю, заявляючи, що з використанням ядерної зброї в XXI ст. можна перемогти. Так, після анексії Криму Путін підтвердив, що ним розглядався варіант застосування ядерної зброї.

За всіма цими подіями маємо бачити перспективу виходу із кризової ситуації. Як би нам не було прикро, але з урахуванням зазначених суспільних трендів доводиться сприймати як реальну дійсність той факт, що світова спільнота поставлена Росією перед фактом анексії Криму. Тішить те, що ця спільнота заявляє: «Ми цього не визнаємо». Разом з тим США і Євросоюз дають зрозуміти, що воювати за Україну не будуть. Хіба що з їх

сторони можуть бути застосовані більш жорсткі санкції щодо Росії. Вводяться санкції крок за кроком, у сподіваннях на те, що Путін рано чи пізно піде на деескалацію воєнного конфлікту. І лише хіба що на останньому етапі може бути застосоване блокування в Росії платіжних систем Visa і MasterCard, конфіскація російського зарубіжного майна тощо.

Маємо між тим усвідомлювати, що до таких санкцій Захід вдасться у крайньому разі. А поки що Україна бере до уваги, що внаслідок санкцій із Росії уже виведено 67 мільярдів зарубіжних інвестицій, і ця цифра може вирости до 160—170 мільярдів євро. Відсутність модернізації економіки в Росії призведе рано чи пізно до того що в довгостроковій перспективі будуть нанесені великі збитки. І тоді на поверхню суспільного життя піднімуться справжні геополітичні проблеми Росії — на її південних рубежах, на Кавказі, і в Сибірі, на кордоні з Китаєм, де також проходять геополітичні розломи.

Слід зважати на те, що до Революції гідності Україна являла собою розколоте й зубожіле суспільство, яке роз'їдала корупція й клієнтелізм. А між тим гібридна війна — це і є стратегія, що застосовується насамперед проти ослабленої держави. То ж не дивно, коли нині боротьба проти корупції і кумівства є одним із головних напрямів модернізації українського суспільства.

Попри тяжку спадщину минулих літ Україна має вистояти. Важливо те, що в гібридній війні оборону тримає не лише армія, але і все суспільство. І оборона має бути більш рішучою, чим дії нападників. Тим більше, що кремлівська пропаганда в боротьбі за уми людей намагається посіяти сумніви, нівелювати моральні настанови, деморалізувати й демобілізувати жертву агресії.

Саме тому науковці-політологи мають згуртуватися в рамках нового громадського об'єднання — Академії політичних наук. Маємо докласти сил для вирішення важкого завдання: не просто описати й дати визначення гібридній війні, але й створити певну систему понять, за допомогою яких, в тому числі й через ЗМІ, можна буде пояснити широкій громадськості, що приховується за поняттям гібридної війни, щоб у такий спосіб протистояти цьому явищу. Адже незнання й нездатність розпізнати подібний конфлікт — один із головних принципів ведення успішної підривної діяльності проти України.

В цьому контексті особливо прикрим є те, що ініціатива науковців гальмується елементарним недофінансуванням видавничої діяльності. На власному прикладі ілюструю незавидну долю дослідника: свою заробітну плату за одну половину року я витратив для видання книги «Росія: ідентичність агресора», а заробітну плату за другу половину

року — на видання книги російською мовою «Россия: беспутье агрессора». Ці контрпропагандистські видання отримали схвальні відгуки спеціалістів, частина видань пішла в зону АТО, але державні структури не виділили на видання і розповсюдження знань жодної копійки. Більше того, за те, що я працюю, із моєї пенсії вираховували 15%, а робочий тиждень скоротили до 4 днів.

Виникає законне питання — то ми маємо протидіяти гібридній війні? Кому на руку грає подібний саботаж? Невже питання національної безпеки маємо вирішувати на засадах гешефту? І як далеко ми по цьому шляху зайдемо?

А тим часом на засіданнях Всесвітнього економічного форуму в Давосі констатується як доконаний факт, що в нинішньому світі стираються межі між розумінням миру і війни, все частіше стає незрозуміло, хто агресор, а хто жертва агресії, проти кого слід боротися, а кого підтримувати.

Наука має поставити все на свої місця.

Виступ академіка АПН Смешка І. П. «Воєнно-політичні конфлікти в українських реаліях»

Я хотів би ще раз привітати Ваше Високе Преосвященство, Вас шановний Петре Володимировичу та колег з подією, яка мені здається дуже важливою.

Ми вже чули сьогодні, якщо ми не будемо займатися політикою, то політика починає займатися нами.

Я хотів би нагадати слова Ейнштейна. За декілька місяців як він пішов із життя, він дав інтерв'ю кореспонденту «NEW YORK TIMES». Де йому задали питання, як одному з визначних особистостей людства, чому він ніколи не коментував політичні події, чому не брав участі у політичному житті Сполучених Штатів, чи інших країн, де він був? На що Ейнштейн задумавшись дуже серйозно, й це вразило кореспондента, відповів: «Ви знаєте, я цього не робив тому, що я не знаю більш складної науки, ніж політика і політологія».

Дійсно, це наука про людей, про соціальні процеси, дуже складний механізм держав, взаємодії в цих державах, й нажаль брак політичної культури стає часом дуже страшною річчю у суспільстві. З 1996 року в Конституції України записано, що ми є демократією, але ви всі розумієте, що ніяких правдивих інститутів демократії у нас не створено за 25 років. Наш устрій більш нагадує феодальне правління, де ми обираємо президента, де президент формує свої вертикалі, причому без транс-